

HARR R. S.

Eduard Tubin, "Kratt". Esietendus rahvusooperis Estonia 8. oktoobril. Koreograaf-lavastaja Mai Murdmaa. Muusikaline juht ja dirigent Paul Mägi.

Kui tahad lavastusest õiget pilti saada, mine kümnendale mitte esietendusele. Nii ütleb kogenud teatritegija. Aga seekord on heameel, et esietenduse lõpuaplauis osalesin.

Kratitegu tunnistamas

remgi tehtud, Oma versioon Pentti Saarikoski ("Hamaran tanssit") meeleoluvõttes, oli Ulf Gaddi lavastusel Goteborgi teatris (1984). Ja, René Eespere muusika lisamisega, Ülo Vilimaa lavastusel (1994).

Õieti juba üsna algul, 1941, kirjutas autor ise teatri nõudel mõned tegevusliinid (perekütar-sulane, talgupil jm.) juurde. Just neist oli Murdmaal nüüd vist ka kõige kergem loobuda, lisades tasakaalustamiseks Tubina Sonaadi sooloviulile ja sellega seotud poeetilise vaimuse tasandi lavastuslahenduses.

Jätaksin Paul Mägi poolt diskreetselt täbituntult tehtud ja tõlgendatud muusikalised kokkupanekud, üleminekud muusikateadlaste arutleda. Allakirjutanule tundusid need selles lavastustervikus põhjendatute ja loogilistena. Kui 1960ndatel loodud sooloviulisonaat helikeelelt erinebki "Krati" partituurist, siis omamoodi "teisest maailmast" on ju ka Murdmaa loodud Viulidaja ja Sulase sümboolsesse kategooriasse kuuluv liin. Sireda viuldajaneiu (Kristiina Kriit) lavaline olek (heast pillimängust rääkimata) seostus loomupäraselt Vladimir Arhangelski lapseliku, haavatavalt õrna siiruse, ta tantsu laulva plastikaga – väljendusriikas paar.

Sulase roll (rollid, sümboolsete tähendustega roobiti, on lavastuses ikkagi olemas) tekitas ka küsitavuse. See on pärit kuju süžeefunktsioonidest "Krati" varasemas versioonis. Murdmaal on Sulane "kui unistav poet vastandina saamahimus Peremehele" (kavalehelt).

V. Arhangelski loodud kuju ilmubki esmakordselt (õitsiliste pildis) romantilise üksildasena. Tema soolod kajavad kaasa üldise looduslühilise põhitooniga, aga ta ei suhestu kellegagi, jääb eleeegiliselt nukraks teiste noorte eluröõmsas keerises. Näeb Peremeest ja Kratti juhulikult pealt ja on tehisi-

Kooslus Aivar Kallaste mehaaniliselt väleda Kratiga on kummastavalt eriline. Kratt kasvaks nagu Peremehest välja, parasiteerides temal ja ühtlasi valitsedes ta üle näiliselt käsutäitjana. Kehade teater on tõesti paljuütle, kui mõte ja anne taga. Kallaste kehastumine Vilimaa lavastuse teistsugusest Krattist tänase lavastuse maailma, tema tehniline suutlikkus, kirjeldamatu sisemine hasart... Olen mõnikord, võõramaalastele "Kratti" seletades, kasutanud sõna "talupojarobot". Nüüd näen seda Murdmaa/Kallaste Krattis tegelikuna. Rahamasin, nagu tantsija ise öelnud. Arlekiinimaski moodi kriimu näokatte, kassilikult vintske, sasikarvase oleku ja kesta alt välgatab ajuti kõhedaksvõttev külma terase helk.

Kratitegemise rituaal – kõik need olmeesemetekokkuseadmised ja kolm neljapäevaööd teeristil kuni Kuradi tulekuni – on seekord lihtsustatud. Robot sünnib äkki – lihtsalt on kohal. Elustamine võtab aega; liikumatus – liigutuste pingeline partituur on keerukas ja põnev.

Vitali Nikolajevi Kurat on rahvausundile kohaselt kentsakas. Ja ilmutab end esmalt talumehe (Targa?) kujul. Peremehe rikkusenagemust ei etendata isiksustatud talupojanistusena nagu varasemates versioonides. Rahapotipeibutusest Kuradi kaenlas näib piisavat, kui Peremehel see kihk kord veres. Masinavärk töötab eriliste põrguviguriteta.

Mõned huvitavad valgusmängud on küll. Tundub, et ballettmeister on valguskunstnik Airi Erase ja kujunduskunstniku, nooruke Jane Kaasi näol perspektiivse naiskonna toeks saanud. Üldlahendus pole pretensioonikas, ei koorma kitsast lavapinda üle, aga toimib ja loob meeleolu. Tühi ruum, inimene tähistaeavaga silmitsi (meenub varane Kristjan Raud, tema "Inimene ja öö") – see pole

lavataustal. Funktsionaalsed metallredelid, vajadusel tõkkejooksu tarvis teisaldatavad. Karjääriredelil turnimine, võidujooks, teistel tallates, kõik käib elu eest ja üle laipade – kõik on kujundliku teatraalsusega nähtavaks tehtud.

Surun alla oma aastatetagusest vapustavast esmamuljest tõusnud tahtmise küsida: kas poleks Tubina maksamereliste külmajudinateni ehtsat rituaali siiski mõtet ilma otsese kaasajaatribuutikata lavale tuua – mõjuks ehk aktuaalsemalt ja avaramalt?

Tean tegelikult, et rutiinest pseudoehtsusest kokkumiksitud uusürgsus on võimalikke väljendusvahendeid nüüdseks devalveerinud ja labastanud; New Age, mis teha, kõik kommertsialiseerub.

Võtan seega vastu praeguse lavastuse mängureeglid. Peremees ja Kratt sisenevad ja sobivad sellesse keskkonda muutumatutena – ahnus läbi aegade. Lendav Kratt loobib rahatähti, mida roomates ja püherdades haaratakse – peremees naudib võimu. Muide, raha selle päris, nähtaval kujul on lavastuses ainult uue rahailmaga seotud. Peremehele ja Kratil on läbi lavastuse korduvad tunnusžestid – haaramine, krahmamine, küüned enda poole krabamine. Žestid haaravad ümberringi ja õhku (raha on ripakil, raha vedeleb maas, ainult oskust on vaja – tuttavad märksõnad). Nende žestid on kujundlikud ja vara – kujutletav, ahnuse mõõdu järgi. Murdmaa Kratt ei tassi realistlikke kullakotte. Imaginaarne on silmanähtavast kõnekam. Seegi raha, mida Kratt Peremeest lämmitades talle lõpus suhu topib, on kujundiks kasvav kujutluspilt.

Nähtav "raha" on vaatuse algul keskpõrandal prahina hunnikus. Alustatakse ootamatu stseeniga (orkester vaikib) – mis siis, et eklektika, ainult teostust võiks tihen-

Kui tahad lavastusest õiget pilti saada, mine kümnendale mitte esietendusele. Nii ütleb kogenud teatritegija. Aga seekord on heameel, et esietenduse lõpuaplaussis osalesin. See poinud tavaparane pidulik tseremoonia. Oli hoopis hasartsem, kestvam, rõõmus ja püstiseismisega päädiv. Mingeid olulisi vaatajaootusi on vist tabatud. Mis need on, tahaks teada. Mida Kratt ja "Kratt" tänasele vaatajale õieti tähendavad?

Soome rahvuseeposes taotakse valmis Sampo (kas muinas-Nokia?). See jahvatab eluvajalikku vara inimestele, ja lausa eimil-lestki, tooraine- ja toiteallikateta. Eestlaste ja mõne naaberhõimu mütoloogia tunneb omatehtud varavedajat Kratti (ka pisuhänd, tulihänd, puuk jne.). Pärimustest paistab, et ebausumüstikale vaatamata ei arvanud asi-ne talupojamõistus vara eikusagilt tulevat, pigem ikka võõrast aidast. Peaks siit vihjet otsima? Jäägu see, lihtsalt Krati rikas omanik on pidevas ohus. Krati pärishind on teada: ikka see rahvusvahelisest ürgallikast tuntud kolm tilka verd ja hing kuradile. Risk ja oht, kirk ja karistus.

Ajatu muut vabaneb Mai Murdmaa lavas-tuses lokaal-talupoeglikest üksikasjadest. Lugu saab moraliteeliku suuna ja selguse. Mõnd ühendusteed jaan-toomingalikult prohvetliku sõnumiga võib kohati tajuda. Siiski: ka vabastavalt iroonilist pilku ja koreograafianuansside huumorivälgatusi.

Eesti teater kipub midagi arvama raha-võimu, rahahulluse, kasuahnuse tagajär-gede ja võigaste grimasside kohta. Olgu näi-teks Jaan Tätte kaasaegse kuldkala-loo, Molière'i klassikalise "Ihnuri"; nüüd siis eesti esimese **oma balleti** tõlgendusega.

Tubin kasutas žanrinimetuseks küll algselt pantomiimi või pantomiim-balletti. Tema 1961. a. taastatud "Krati" (pisut uuendatud) versioon Ida Urbeli uuslavastuseks Vane-muises on süzeeliselt seotud folkloorsete motiivide ja olustikulise tegevusega. Selle libreto võrdlus Mai Murdmaa omaga näitab ilmekalt konkreetset tegevusliku ja etno-graafilise alge teisenemist tinglik-üldista-vaks, põhikonflikti ja põhisõnumi endiseks jäädes.

"Krati" süžees on muutusi-lisandusi va-

korras (sõnumite ja motiivide) vahetamine. Tema soolod kajavad kaasa üldise loo-duslühilise põhitooniga, aga ta ei suhestu keelegagi, jääb eeleegiliselt nukraks teiste noorte elurõõmsas keerises. Näeb Pere-meest ja Kratti **juhuslikult** pealt ja on tehiso-lendist pigem heidutatud. Tantsuliselt huvi-tav kolmikstseen lõpeb agressiivsusest hir-munud Sulase kaitsetult-tõrjuva poosiga. Ta-lusulase sotsiaalsest staatusest on järel ai-nult sõna kavalehel; miks teda seal nii kut-sutakse, jääb arusaamatuks. Kostüüm – tantsija jalgu vabaks jättes lühike valge särk pikendatud käistega, mis käteplastikat vi-suaalselt avardavad (vihje ka hullusärgile?) eraldab teda isesugusena tervikpildist. Sama üksildase, nukrameelse ja igatsevana kan-dub ta ka II vaatuse kaasajastatud raha-maailma. Vaimuinimene, poeet kui **igavene sulaseseisus** läbi aegade, olgu Peremeheks kes tahes? Kibe eneseiroonia! Kas peaks Sulase nime kavalehel niiviisi mõistma?

Niisiis on tantsust praeguses lavaversioo-nis saanud valdav stiihia, pantomiimilised tegevuskäigud taandunud. Ka ülalöeldu ei tähenda **liigabstraheerituse** ohtu, pigem täp-sustusvajadust ehk. Õnneks on Tubina muu-sika sümfooniline haare nii avar, et mahutab nii konkreetsemaid kui üldistavamaid lavala-hendusi. Ning Murdmaa musikaalsus ja kunstiline intuitsioon ei lase heliloojale olulise sõnumiga vastuollu sattuda.

Uus "Kratt" on mõnuga jälgitav, kuna üldistavat tähendust kannavad **värvikad rolli-joonised**. (Teine koosseis lisab ilmselt uusi värve ja vaatenurki. Kahetsedes, et neid veel näha ei jõudnud, loodan ühtlasi, et see an-nab ainet järgmisele kirjutajale.)

Murdmaa koreograafikäekiri on välja kju-nenud, aga "Kratis" on ka värskest ja ula-kust. Vaba plastikat klassikalise kooli ja rah-valoomingu põhjal. "Pahad" ja "head" on muinasjutupärase selgusega eristatud. Aga **Viesturs Jansoni** ahnitsevas **Peremehe**s ilmnevad erivarjundid koomilisest kohtlu-sest, võidutsevast enesekindlusest võika ra-hamaniakini. Tantsija (olgu või balleti-prints!) karakternäitleja-anne ilmneb pea-laest, silmavaatest, süunurgast varbaotsteni. Kogu keha mängib/tantsib ainuliselt endast-mõistetava väljendusrõõmuga.

toeks saanud. Üldlahendus pole kujutus-põhikas, ei koorma kitsast lavapinda üle, aga toimib ja loob meeolelu. Tühi ruum, inimene tähistavaga silmitsi (meenub varane Krist-jan Raud, tema "Inimene ja öö") – see pole uus kujund, aga siin ta kõneleb ja mõjub omal kombel.

Või stiliseeritud pilved(?) ja roheline muru-vaip, inimlik harmooniahetk kuratliku süs-teemi mehaanikat katkestamas (I v. 2. pilt). Murdmaa näib (jätkuvalt) vajavat sellist kontrasti ega häbene idüllimaiku. Stiliseeri-tud, kaasajahõnguline valge suverieetus tüdrukutel-poistel. (Üldse on kostüümid pigem harjumuspäratud, kohati ootamatud. Aga leidlikud ja tantsulised). Ei kohustus-likku kirivöödki neiu pihta piiramas-kaits-mas, vaid vabalt lehviv, valge tikandimotiivi-ga avar hõlst. See loob sisemise vabaduse, usaldusliku iseoleku tunde. Koos kerge pal-jasjalgse tantsuga pehmel rohul. (Meenub, et Kurat on selles lavastuses ainuke, kes aeg-ajalt varvaskingades käib – kabjakõnnak peab ju kuidagi eristuma).

Mõned Tubina ilusamad rahvatantsud on Murdmaa siin seadnud, tsiteerimata etno-graafiliselt konkreetseid samme. Liikumised on lennukad ja vabad. Kevadine kepslemine siivsa erootika-alatooniga. Vahest poleks tar-vitsenud paaritantsu-vormelistki nii läbivalt kinni pidada, võinuks veel rohkem varieeri-da. Kuigi paarisolekuks õitsile ju koguneti; Sulase üksiolek seda rõhutamas.

Peaks rühma tantsurõõm ja tujuühtsus püsima!

II vaatuse lahendus on **otseütlevalt-kaas-aegne**. Tubina maksamereliste sabaat – see hingemüüjate saatuslik rituaal; ka kummitav viimaliste-kujund (vt. V. Rumesseni artiklit kavalehel) seostuvad siin kaasaegsete raha-(panga-, kontori-)inimeste isikupäratu, meh-hanistliku keskkonnaga. Meesrühma võimu-kas massikujund on teadlikult-täpselt tantsi-tud. Groteskselt jubedavõitu ja mõjuv.

Selles kõleduses eksleb Sulasest poeet veel üksildasemana. Näib püsivat oma soo-los vaid viiulihelide najal, liikumisjoonised kui poognatõmmetest juhitud, järgides Viul-dajat kui valguskiirt, kuni kaob silmist.

Mustvalge euro-ajalehelõigete kollaaž

topib, on kujundiks kasvav kujutiuspilt. Nähtav "raha" on vaatuse algul kesk-põrandal prahina hunnikus. Alustatakse ootamatu stseeniga (orkester vaikib) – mis siis, et eklektika, ainult teostust võiks tihen-dada. Kaks koristajateks kehastunud head baleriini vudivad oma harjade seljas kuhja ümber kui uusaegsed nõiamoorid. Aeg-ajalt rahatähtede nimetusi ja valuutakursse hõi-gates liiguvad hüplevalt eeslavale, meid õrri-tavalt lollitades. Et taas taanduda raha kokku pühkima ja hiljem eeslaval kulgeva tantsu-tegevuse taustal treppe lavale veeretama. Ongi kogu roll. Aga millise lustiga Tatjana Järvi ja Lemme Järvi selle kummastava võõrituse teoks teevad!

Sellelt kentsakalt eelmängult langeks II vaatuse masendavalt võika kulgemisega stseenidele nagu sõltumatu ironia säde-meke. Müüt on liiga tõene, et kapselduda lausjäika surmtõsisusse.

Murdmaa-Kallaste Kratt ei vaja finaalis kättemaksuettekäänat ega motiivi Peremehe kägistamiseks, nagu see oli varasemas folk-loorses "Kratis". Robot, masin võib lihtsalt rikki minna – ja Kurat saab oma. Tundmatu jõud, mille inimene looduse tasakaalu lõh-kudes kasuahnelt või mõtlematult välja kut-sub, võib alati ta vastu pöörata, alluvusest väljuda. Vana, kunstis korduvalt kasutatud müütiline teadmine – täna uuem ja tõe-näolisem kui kunagi enne. Me pole vist mi-dagi õppinud.

Kratt tardub surnud Peremehe kohal. Rahamaailm laval kaob pimeduse varju. Taassüttiva tähistava taustal, kusagil kõr-gel, mängib Viuldaja. Lootus olevat enam kui lohutus.

Tõlgendusvõimalused on avatud. Igatahes tõestas Estonia uus "Kratt" taas Tubina muu-sika kestvat väge. Vastuseks saali vaibuma-tule aplausile tõsteti orkestrist kõrgele teose partituur.

Esietenduselt tegi märkmeid

LEA TORMIS